

BALKANLAR ve İSLÂM

-BALKANLI ÂLİMLER,
MÜTEFEKKİRLER ve ESERLERİ-

Cilt: III

ISBN: 978-605-7619-81-5 (3. Cilt)

ISBN: 978-605-7619-78-5 (Takım)

Sertifika No: 17576

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 27
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 96

Kitabın Adı

Balkanlar ve İslâm

Editörler

Abdullah Taha İMAMOĞLU, İtir RRUGA,
Mehmet Fatih SOYSAL, Abdurrahim BİLİK

Sayfa Tertibi

İsmail KURT

Kapak Tasarım

Halil YILMAZ

Baskı, Cilt

Matsis MatbaaHizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti.

Tevfikbey Mh. Dr. AliDemirr Cd. No.: 51

Sefköy / İstanbul, Tel.: 0212 624 21 11

Sertifika: 40421

1. Basım

Haziran 2020 / 1000 adet basılmıştır.

İletişim:

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sok. No: 7 Eyüpsultan / İstanbul

Tel: (0212) 491 19 03 - 04 – Faks: (0212) 438 42 04

www.ensarneyriyat.com.tr – siparis@ensarneyriyat.com.tr

**EDİRNELİ BİR BİLİM İNSANI:
ÖMER LÜTFİ BARKAN'IN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ
ve PARA VAKIFLARINA DAİR GÖRÜŞLERİ**

Fatih YAKAR*

Giriş

İslâm medeniyetinin en köklü ve en temel müesseselerinden biri de vakıf müessesesidir. Kökleri Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemine kadar götürülebilecek olan vakıf müessesesi, özellikle Osmanlı Devleti'nde birçok fonksiyon icra ederek toplumsal hayatta önemli bir boşluğu doldurmuştur. Bir fıkıh terimi olarak, bir malın aynını temlik ve temellükten kesip bir nevi mülkünü Allah'a menfaatini ise, hayır ve sevap kastıyla insanlara tahsis etmeye vakıf denir. Bu İmameyn'in tanımıdır. Ebû Hanife ise mülkiyetin vakfedende kalması, menfaatinin de ariyet statüsünde -bir hayır cihetine- tasadduk edilmesi şeklinde bir tanım ile vakfın hukuki mahiyetini belirler¹

Hükmi şahsiyeti haiz hukuki bir müessese olarak vakıf, fıkıh kitaplarında teşekkül şartları açısından derinlemesine tahlil edilmiş ve bu çerçevede rükun ve şartları belirlenmiştir. Vakfın ortaya çıkışındaki irade beyanı, vakfı yapan kişi (vâkıf), vakfedilen mal (mevkuf, mahall-i vakf) bir aynın menfaati kendisine tahsis edilen şahıs ya da mahal (mevkufün aleyh) temelde vakıf işleminin kurucu unsurlarını ifade eder.² Bu ana unsurların yanında vakıf konusu mala ilişkin şartlar, vakfı

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Merginani, Burhanüddin Ebi'l-Hasan, *el-Hidaye*, Daru Kahraman, İstanbul 1986, III, 13.

² Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, ty., IV, 297.

yapan kişiyle ilgili şartlar, vakfın geçerlilik ve bağlayıcılık şartları gibi temel konular etrafında müctehitler, birbirlerinden farklı görüşler ileri sürmüşler ve bu müessesenin bir manada hukuki portresini çizmişlerdir. Kahir ekseriyeti insanların ihtiyacını karşılama amacına yönelik olarak tesis edilen vakıfların işlevleri, toplumsal ihtiyaçlar yelpazesi düşünüldüğünde çok geniş bir hacme sahiptir. Kışın soğuk suyla abdest alınmasının zorluğu dikkate alınarak, cemaatin sıcak su ile abdest almasını temin için gereken odunların parasını deruhte eden vakıflardan tutun da, evlerdeki hizmetçilerin evde iş yaparken kırdıkları eşyaların bedelinin tazmin edilmesi amacına kadar birçok hayır ve iyilik için tahsis edilmiş vakıf bulunmaktadır. Dolayısıyla, vakıf denildiğinde vakfı yapan kişinin kendisi ve alt soyuna fayda sağlamaktan çok, diğer insanları ve hatta bazen hayvanları kollayıp gözetme maksadıyla kurulan yapılar anlaşılır.

Vakfın teşekkül şartlarını, çerçeve ve sınırlarını belirlerken ortaya konulan görüşler içinde vakfın sıhhat şartları içinde değerlendirilen, vakfın konusuyla ilgili olanlar yani mevkufa dair şartlar önemli bir yer tutar. Bu çerçevede vakıfta te'bid şart koşulmuştur. Bu te'bidi vakıf işlemi sırasında tasrih etmek İmam Muhammed'e göre şart ise de Ebû Yusuf'a göre şart değildir. Dolayısıyla muvakkat bir vakıf ittifakla sahih olmaz.³ Vakfedilecek olan malın ayn olması ve ayrıca akar olması da şart koşulmuştur. Binaenaleyh taşınır/menkul sıfatını taşıyan bir malın asaleten vakfedilmesi sahih olmaz. Çünkü menkul mallarda te'bid bulunmaz. Ancak bir akara tabi olarak vakfedilmesi sahihtir.⁴

Menkul mal mahiyetinde olan paranın Hanefi mezhebine göre teamüle bağlı olarak tecviz edilmiştir. Nukudun vakfına esasen İmam Züfer de cevaz vermiştir.⁵ Diğer taraftan Hanefi mezhebi dışındaki diğer üç mezhepte Malikilerde mutemed görüşle, Şafii ve Hanbeli fakihlerinden bir kısmına göre paranın

---

³ Bilmen, *a.g.e.*, IV, 312.

⁴ Bilmen, *a.g.e.*, IV, 313.

⁵ Bilmen, *a.g.e.*, V, 47.

vakfı caiz görülmüştür.⁶ Bu incelememize konu teşkil eden para vakıfları, tam da bu hukuki ihtilafın merkezinde bulunmaktadır. Bu konuda klasik dönem Hanefi metinlerinde İmam Züfer'e isnat edilen bir görüş ile İmam Muhammed'in toplumsal teamüller merkezli yaklaşımı dışında fetva bulunmamaktadır.

Paranın vakfedilmesi, fikhî açıdan değerlendirildiğinde kendisi tüketilerek gelir elde edilen bir unsurun vakfedilmesi anlamına geldiğinden mezhep içindeki ana çizgiye göre ayrık bir örnek oluştursa da bu müessesenin erken dönemde yer almaması, konuya ilişkin ayrıntılı yaklaşım sergilenmemesinin sebebi görünümündedir denilebilir.

Diğer taraftan, vakıf konusu malın ebedi olarak temlik ve temellüke konu olmaması gerekir. Paranın vakfedilmesi durumunda, paradan gelir elde edebilmek için parayla işlem yapılması gerekir ki, bu da belirtilen temlik ve temellük yasağına aykırı bir durumdur. Vakfın teşekkülüyle ilgili ele alınan bu mesele, az sonra zikredeceğimiz para vakıflarının işlemleriyle ilgili meşruiyetin sorgulanmasından daha önceki bir safhayı ifade eder. Başka bir ifadeyle, ana konusu ve temel varlığı para olan vakıf hukuki olarak varlık sahnesine çıkmadan onun işlemlerini sorgulamak çok anlamlı olmayacaktır.

Bu çalışmada, temel uzmanlık alanı iktisat tarihi olan Ömer Lütfi Barkan'ın para vakıflarının işlemleriyle ilgili iddiaları ve görüşleri fikhî literatürdeki ilgili bilgiler ve özellikle onaltıncı asrın konuyla ilgili temel tartışmalarına temas edilerek değerlendirilmeye çalışılacaktır. Barkan, para vakıflarının teşekkül şartlarını taşıyıp taşımadığı ile ilgili çok fazla eleştiri getirmezken, özellikle "muâmele-i şer'iyye" adı verilen hukuki işlemlerle ilgili çok ciddi iddia ve tespitlerde bulunmuştur. Bu tespitlerin dayanakları, tespitlerin içinde yer alan hukuki işlemlerin mahiyetlerinin analizi ve bunların ilmi olarak yerli yerine oturtulmasına katkı sağlayabileceğini düşündüğümüz değerlendirmelere bu araştırmada yer verilmeye çalışılacaktır.

---

⁶⁶ Günay, Hacı Mehmet, "Vakıf", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2012, XXXII, 477.

Şüphesiz, boyutları bu denli çeşitli, hukuki mahiyeti karmaşık ve derin işlemlerin değerlendirildiği bu zeminde problemleri çözme ve en doğruyu söyleme iddiasında değiliz. Ancak, gerek yapısal gerekse içeriğe dair eksiklik ve çelişkilerin ortaya konulması ilmi bir zarurettir.

1. Ömer Lütfi Barkan'ın Hayatı ve İlmî Kişiliği

Edirne'de dünyaya gelen Ömer Lütfi Barkan, ilk tahsilini Edirne Numûne Mektebi'nde, orta tahsilini yine buradaki Muallim Mektebi'nde tamamlamıştır. Daha sonra 1920'de bir yıl Orta Muallim Mektebi'nde okumuş, üç yıl da Edirne'de ilkokul öğretmenliği yapmıştır. Sonrasında 1923'te İstanbul'a gidip Yüksek Muallim Mektebi'ne giren Barkan, daha sonra Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirmiştir. 1927'de Strasbourg Üniversitesi'ne gönderilmiş, orada Edebiyat ve Hukuk fakültelerinde ikinci lisansını tamamlayıp yurda dönmüştür. Barkan, Eskişehir Lisesi felsefe muallimliğine tayin edilmiş, 1933'te yapılan üniversite reformu sırasında da doktora ve doçentlik tezi hazırlamadan Edebiyat Fakültesi Türk İnkılâb Tarihi Kürsüsü doçentliğine getirilmiştir. 1937'de bu vazifesi de devam etmek üzere İktisat Fakültesi İktisat Tarihi ve İktisadî Coğrafya Kürsüsü'ne nakledilmiştir. 1939'da doçent, 1941'de profesör olan Barkan, 1950'de İktisat Tarihi Kürsüsü başkanı olmuştur. Bundan sonra 1950-1952 yıllarında İktisat Fakültesi dekanlığı yapmıştır. Ömer Lütfi Barkan, 1955'te Türk İktisat Tarihi Enstitüsü'nü kurmuş, 1957 yılında da ordinaryüs profesörlüğe yükseltilmiştir.

Ömer Lutfi Barkan, İktisat Fakültesi, Edebiyat ve Fen fakültelerinde dersler verdiği gibi, 1939'da Hayriye Lisesi ve 1940'ta Yüksek Muallim Mektebi'nde de görev yapmıştır. Barkan, Hukuk Fakültesi'nde ve Edebiyat Fakültesi'nde de çeşitli dersler vermiştir. 1973'te yaş haddinden emekliye ayrılmış olan Barkan, 23 Ağustos 1979'da vefat etmiştir.

Yurt içi ve yurt dışında pek çok önemli görevde bulunan Barkan, Türk Tarih Kurumu (1940) ve Türk İnkılâb Tarihi Enstitüsü üyelikleri yapmıştır. Yine önemli bir diğer görevi, UNESCO Türkiye Millî Komisyonu 5 ve 7. dönem genel kurul

üyelikleridir. Ömer Lütfi Barkan'a 1955 yılında Strasbourg Üniversitesi tarafından "şeref doktoru" pâyesi verilmiştir. Daha sonra, Sırbistan İlimler Akademisi'nde üye olarak görev yapmış olan Barkan, 1967-1973 arasındaki dönemde Milletlerarası Şarkiyatçılar Birliği'ne bağlı Osmanlı ve Osmanlı Öncesi Tetkikleri Komitesi başkanlığı da yapmıştır.

Ömer Lütfi Barkan, çok titiz çalışan bir bilim adamı olması sebebiyle ilim dünyasında önemli bir yere haizdir. Osmanlı tahrir defterleri ilk defa onun tarafından sistematik bir biçimde araştırılmıştır. Yine Osmanlı bütçeleri ve muhasebe bilançoları ilk defa onun tarafından incelenmiştir.⁷

Barkan'ın ilmi kişiliğinin teşekkülünde, 1929'da Strasbourg'da yayın hayatına başlayan *Annales d'Historie Economique et Sociale* adlı dergi ve onun oluşturduğu yenilikçi tarihçiler topluluğunun önemli bir yeri vardır. Annales Tarihçiliği veya Annales Okulu diye de isimlendirilen bu ekole göre geleneksel tarihin uzun zaman diliminde en çok göze çarpan ve hızlı değişen olayları ve ünlü kişilerin yaptıklarını tarih olarak kabul etmesi prensibi yerine, sosyal, ekonomik ve kültürel amiller gibi çıplak gözle görülemeyecek unsurları dikkate almasının yanısıra, hızlı değişenden (olay) çok yavaş değişeni (olgu veya yapı) araştırmak esastır.

Bütün dünya tarihçi çevrelerinin üzerinde olduğu gibi Türk tarihçileri üzerinde de önemli etkileri olan bu ekolün esas olarak Fuad Köprülü, Ömer Lütfi Barkan ve Halil İncalcık gibi önde gelen tarihçileri de prensipleriyle etkilemiştir.⁸ Dolayısıyla Barkan'ın gerek çalışma alanları ve gerekse ilmi çalışmalarına hakim olan prensiplerin önemli ölçüde bu ekolden etkilendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Barkan'ın şu sözleri bu etkinin ispatı mahiyetindedir: "Türklerin tarihinin bir muharebeler ve muahedeler tarihi, bir hanedan destanı olmaktan kurtarılarak

---

⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, "Barkan, Ömer Lütfi", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, V, 74-76.

⁸ Kılıçbay, Mehmet Ali, "Braudel Fernand", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1992, VI, 334.

hakiki bir izahını yapmak ve anlaşılmasını temin etmek lazım gelmektedir.”⁹

Barkan’ın kuşağının fikirlerinin, imparatorluk ile cumhuriyet arasında şekillenmiş olduğu söylenebilir. Barkan bu kuşak içinde ilmi Türkçülük çizgisi üzerinde yürümüş, bu haliyle Ziya Gökalp ve Fuad Köprülü ile başlayan ve devam eden bir damarın temsilcisi olmuştur.¹⁰

Yukarıda zikredilen isimler içinde Barkan’ın tarih alanında ortaya koyduğu çalışmalarla öne çıktığı söylenebilir. Bu çerçevede Barkan Türkiye’de iktisat tarihi çalışmalarında öncü sayılabilir. Esas itibariyle felsefe eğitimi görmüş bir akademisyen olmasına rağmen Fransa’da derslerine katıldığı Annales ekolünün ünlü hocası Marc Bloch’tan çok etkilenmiştir. Onun Fransa’dan bir felsefeci olarak değil de bir iktisat tarihçisi olarak dönmesinin temel nedeni de budur.¹¹

Barkan Türkiye’de tarih eğitimi ve öğretiminin problemleriyle ilgili olarak, tarih dersi kitaplarında medeniyet tarihine, ekonomik ve sosyal meselelere yer verilmemesini eleştirerek, bu ders içinde tafsilatlı bir şekilde sanat tarihi, düşünce tarihi, kültür tarihi, ekonomik ve sosyal tarihle ilgili bahislerin yer almasının gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bu çalışma esnasında tarihte kalmamak ve bugüne dair çıkarımlarda bulunmak ona göre önem taşımaktadır. Daha çok Osmanlı hukuk tarihine dair çalışmalarında Osmanlı hukuk yapısının günümüz hukuk yapısıyla mukayesesini yapması bu anlayışının bir ürünüdür. Ona göre yapılması gereken yeni bir ruh ve anlayışla Osmanlı vesikalarını ortaya çıkarmak ve onlardan layıkıyla istifade etmektir. Ancak bu yapılırsa

---

⁹ Barkan, Ömer Lütfi, Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler, *Vakıflar Dergisi*, İstanbul 1942, c. II, s. 283.

¹⁰ Çakır, Coşkun, Devletin Tarihinden Toplumun Tarihine Yeni Bir Tarih Paradigması ve Ömer Lütfi Barkan, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Cantekin Matbacılık, Ankara 2000, sy. 12, s. 38-39.

¹¹ Çakır, Coşkun, *a.g.m.*, s. 40-41.

Osmanlı tarihinin dünya tarihindeki önemli konumu anlaşılmış olacaktır.¹²

Barkan, yukarıda zikredilen prensipler çerçevesinde birçok eser kaleme almıştır. Barkan'ın ilmi kişiliğini ayrıntılı bir şekilde ele alan çalışmasında Coşkun Çakır, sözkonusu çalışmaları altı başlık altında tasnife tabi tutmuştur. Bunlardan ilki Barkan'ın toprak meseleleri ve kanunlara ilişkin çalışmalarıdır. Toprak meseleleri Barkan'ın en çok mesai harcadığı alandır. Bu alanda beş kitap hazırlayan Barkan'ın Osmanlı toprak meselesini çözmek uğruna hayatını vakfetmiştir denilebilir. Barkan'ın çalışmalarında ikinci alan Tahrir'lerdir. Barkan tapu tahrir kayıtlarını idari-mali devlet teşkilatının esası olarak nitelendirir.

Özellikle ekonomik ve sosyal olayların layığıyla anlaşılması, bu muhtevanın sayısal verilerle istatistiksel olarak mukayesesıyla mümkündür. Tahrir defterleri de bu konuda çok önemli bir veri tabanı mahiyetindedir. Diğer taraftan iskân meseleleri ve vakıflar, bütçeler, fiyat hareketleri, Osmanlı sistemi gibi konu başlıkları da Barkan'ın eser verdiği ve kafa yordığı alanlar olarak zikredilebilir.¹³

Barkan'ın büyük bir ciddiyet ve titizlikle hazırlanan ojirinal ve öncü mahiyetinde olan, yurt içinde ve yurt dışında bilimsel değeri kabul edilmiş çalışmaları, ekonomik ve toplumsal tarih açısından değerini bugün dahi korumaktadır.

2. Ömer Lütfi Barkan'ın Para Vakıflarına Dair Görüşleri

İktisat tarihi alanında önemli çalışmalara imza atan ve bu alandaki otoritesini taraflı-tarafsız herkese kabul ettiren Ömer Lütfi Barkan'ın para vakıflarıyla ilgili görüşleri temelde iki çalışmasında yer alır. Bunlarda birincisi, Türk Tarih Kurumu'nun yayınladığı "Belgeler" isimli derginin 3. cildinde yer alan "Edirne Askeri Kassâmına Ait Tereke Defterleri" (1545-1659) isimli çalışmasıdır. Diğer çalışması ise, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü'nün 61. sayısında yer alan

---

¹² Çakır, Coşkun, *a.g.m.* s.43-45.

¹³ Çakır, Coşkun, *a.g.m.* s. 46-56.

“İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri” 953/1546 tarihli adıyla Ekrem Hakkı Ayverdi ile yayımladığı çalışmasıdır. İlk çalışma 1966, ikinci çalışma 1970’te yayımlanmıştır. Belirtmek gerekir ki, ilgili defterler farklı olmasına rağmen, temel iddialar noktasında iki çalışmada da aynı noktalara temas edilmiştir. Biz bu incelemede daha ayrıntılı tahliller içeren ilk çalışmasını esas alarak değerlendirmeler yapacağız. Bununla birlikte ikinci çalışmada, vakıfların tahsis edildiği hayır cihetleriyle ilgili daha fazla örneğe rastlanılmaktadır.

Para vakıfları modern bir kavramdır. Esasen Barkan’ın özellikle işlemlerini incelemeye tâbi tuttuğu vakıfların para vakıfları olarak tanımlanması, vakıflara tahsis edilen malın, ya da sermayenin para olmasıyla alakalı bir durumdur. Barkan’ın “Belgeler”de yayınladığı “Edirne Askeri Kassâmına Ait Tereke Defterleri” isimli çalışmasında belgelerin tanıtılması ve genel bazı bilgilerden sonra dördüncü başlık altında faizle işletilen paralara ait kayıtlar incelenmiştir. Barkan’ın doğrudan böyle bir başlık ile konuya girmesi, para vakıflarının işlemlerinin onun nazarında hilafsız bir şekilde faiz olarak kabul edildiğini göstermektedir. O, bu meyanda şu izahları yapmaktadır:

“Tetkik ettiğimiz, “Muhallefât Listeleri”nin alacaklar (zimem), borçlar (düyun) ve vasiyet bölümlerinde veya aynı defterler içinde ayrıca müstakil olarak kayıtlı bulunan bazı hüccet ve vakfiye suretlerinde dikkati çeken bir nokta da, kredi ile satışlardan, faizle yapılan ikrazlardan, murabaha geliri ile işleyecek vakıf tesislerinden, mahallelerin avârız akçesi sermayelerinden elde edilecek faiz gelirinden sık sık bahsedilmekte oluşudur. Türlü bakımlardan, tetkike değer görülen bu gibi kayıtlar (İslâm memleketlerinde muhtelif şekillerinin prensip olarak ve kat’î surette men edilmiş olmasına rağmen) faizciliğin Osmanlı İmparatorluğu’nda bir takım şer’î hile ve hukuki inceliklerle dolambaçlı yollardan veya makul ve mutedil hadler dâhilinde resmen kabul edilerek ve kanuni olmayan şekil ve nisbetleri ile de örf ve adetler halinde bütün dehşeti ile hükümran olduğunu göstermek ve bu surette murabahacılığın, Türkiye’de 16. asrın ikinci yarısından itibaren

başlamış gözüken iktisadi ve ictimai buhranların ön planda tetkiki gereken bir âmil ve vasıtası olarak ele alınmasını mümkün kılmak itibariyle büyük bir kıymet ve ehemmiyet arz etmektedirler.”¹⁴

Zikredilen iddiaların ardından, Kur’ân-Kerim’de faiz yasağının temelini oluşturan ayeti zikredip bunun temelde faizle para ikrazına/borç vermeye münhasır olmakla birlikte, dolaylı bir şekilde aynı maksadı güden, mübadele şekillerinin de men edildiğini ifade etmiştir.

Hz. Peygamber’in “eşyâ-i sitte” hadisinin bu mübadelede temel ölçüleri belirginleştirdiğini ifade eden Barkan, Kur’ân ve Sünnet ile açıkça ve kat’î olarak yasaklanmış olan faizin tatbikatta alması muhtemel türlü şekillerinin fakihler tarafından etraflı bir şekilde etüt edilip ayrı ayrı mahkûm edildiğini ifade etmiştir. İslâm hukuk literatüründe, faizin “misli malların mübadelesinde karşılığı olmayan fazlalık” şeklindeki tanımıyla bağlantılı olarak özellikle karz akdinde misli ile iade etmenin önemine vurgu yapmıştır. Bu çerçevede İmam-ı Azam’ın istikraz edilmiş olan raic fülus piyasadan çekilip onun yerine ayarı bozuk para kaim olsa da misliyle iade edilmesinin gerekliliğini ifade eden görüşünü zikretmiştir. İmam-ı Azam bu görüşüyle temelde değer merkezli düşünen Ebû Yusuf’tan ayrılmaktadır.¹⁵

Bu noktaya kadar İslâm dinindeki faiz yasağının temel dayanakları ve mübadelelerde bu yasağa aykırı davranmamak için yapılması gerekenlerin kaba bir özeti verilmiştir. Bu noktadan sonra “Faizciliğin Tatbikatta Aldığı Şekiller” başlığı altında meselenin sözleşmelere yansıyan boyutunu inceleyen Barkan, bu işlemlerin iktisadi zaruretler, örf ve adetlerin baskıları sonucunda meşruiyet çizgisine çekildiğini söylemiş ve bu suretle bu işlemlerin temel fıkıh sistematığına uymayan yapılarının keyfi olarak kabul edilmediğini ihsas etmiştir.

---

¹⁴ Barkan, Ömer Lütfi, *Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri*, (1545-1659), Belgeler, c. III, sy. 5-6, TTK Basımevi, Ankara, 1968, s. 31.

¹⁵ Barkan, Ömer Lütfi, *Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri*, (1545-1659), Belgeler, c. III, sy. 5-6, s. 32.

Barkan, para vakıflarının işlemlerinin faiz olduğuna dair iddiasına örnek olmak üzere, şunları zikretmiştir. “Gerçekten İslâm hukukunda muâmele-i şer’iyye ismiyle tanınan bu muvazaalı faiz alma yolları, esas itibariyle faizi bir alışveriş muamelesi arkasına saklamaktan ibaretti.

Mesela, çarşı ve pazarda 1000 kuruşa satılacak bir malı bir şahıstan veresiye olarak 1200 kuruşa satın alarak başkasına 1000 kuruşa devreden bir kimse, neticede 1200 kuruş borçlanarak 1000 kuruş borç para alabildiği için 200 kuruş faiz ödemeye mecbur bırakılmış olmakla birlikte, zahirde yaptığı iş, basit bir alışveriş muamelesi olarak cereyan etmektedir. Aynı şekilde bir şahsa 200 kuruş faizle 1100 kuruş borç vermek isteyen kimse faiz muamelesini örtmek için şöyle bir şer’î hileye müracaat edebilmektedir. Borç parayla birlikte diğer bir malını da borç alana mesela 300 kuruşa satarak, onu 1000’i ikrazdan, 300’ü de bu satış akdinden dolayı resmen 1300 kuruş borçlandırdıktan sonra; borcu alan daha evvel anlaştıkları vech ile bu malı araya konan üçüncü bir şahsa bu defa 100 kuruşa satıp, 100 kuruşu daha elde etmekte ve bu üçüncü şahıs da aynı malı yine 100 kuruştan eski sahibine devretmektedir. Bu surette borçlu peşinen kabule razı olduğu bir zararına satış muamelesi ile kendisine ilzam edilmiş olan 200 kuruşluk faizi ödemekten kaçınamaz bir hale sokulmuş bulunmaktadır.”¹⁶

Barkan, bu işlemlerin gerçekleşme biçimini ortaya koyduktan sonra hukuki açıdan mükemmel olan bu işlemlerin caiz olmamaları gerektiğini ifade etmiştir. Bu tespitin gerekçesi sadedinde, şekli açıdan kusursuz olan bu gibi işlemlerin, ikraz muamelesinde mukrizin menfaat elde etmemesi gerektiğine hükmeden bazı fakihler tarafından mekruh hatta haram sayılmasını zikretmiştir. Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu’nu hukukçular nezdinde önemli bir otorite sayılan Ebû Yusuf’un rey’ine göre şekli olarak yapılan bu işlemler caiz olduğu gibi hayra hizmet ve insanların ihtiyaçlarını karşılamak için yapılmış olduklarından medhi gerektirirler.

---

¹⁶ Barkan, Ömer Lütfi, *Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri*, (1545-1659), Belgeler, c. III, sy. 5-6, s. 32-33.

Osmanlı'daki bu anlayışın ne denli güçlü olduğunu ifade sadedinde Barkan, şunları söylemiştir: "Bu usul ile, alacaklı için bir alışveriş borcu haline sokulmamış olan bir faizi ödenmesi gerekli bir borç saymamışlardır. Aynı sebepten diğer imamların yüksek otoritesine rağmen, bu müessesenin ciddiyet ve meşruiyyetini şüpheye düşürecek şekilde, faizi saklamak için müracaat edilen şer'î hileleri Allah'ı aldatmaya kalkışmak şeklinde tefsir ve itham edenlerin tecdid-i iman etmeleri lazım geldiğine dair olan bazı fetvaların da aksettirdiği bir zihniyetle bu yolun şer'iliğine katiyyetle hükmedilmiştir."¹⁷

Konuya ilişkin iddialarını desteklemek amacıyla "Faizle İşletilmek Üzere Vakfedilmiş Paralar" başlığını açan Barkan, şu iddialı cümleleri kurmuştur. "İslâm hukukçularının faiz hakkındaki kanaatleri türlü tefsirlere müsait ihtilaflar arz etmekle beraber Türkiye'de devlet %10-15'i geçmeyen bir faiz haddini meşru telakki ederek mahkemelerin bu nevi borçlanma mukavelelerini resmen tescil ve ona göre muamele yapmalarını kabul etmiş bulunuyordu."¹⁸

Bu konuyla ilgili olarak kendi perspektifinden önemli bir çelişkiye işaret ederek şunları söylemektedir: "Bu hususta dikkate şayan olan diğer bir cihet de birçok vakıflarda hayır işine tahsis edilen gelir kaynağının bazen münhasıran faizle işletilecek paralardan teşekkül etmiş olmasıdır. Bu surette ekserisi kendi namlarının hayırla yâd edilmesi ve ruhlarının selameti için devamlı olarak yapılmasını arzu ettikleri dini ayinlerin masraflarının bıraktıkları paraların faiziyle ödenmesinde hiçbir mahzur görmemişlerdir."¹⁹

Barkan, 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra sultan ve büyük vezirlerden ayrı olarak sıradan insanların kurduğu amme vakıflarında da gayrimenkullerin ev, han, hamam, bağ-

---

¹⁷ Barkan, Ömer Lütfi, *Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri*, (1545-1659), Belgeler, c. III, sy. 5-6, s. 33.

¹⁸ Barkan, Ömer Lütfi, *Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri*, (1545-1659), Belgeler, c. III, sy. 5-6, s. 34.

¹⁹ Barkan, Ömer Lütfi, *Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri*, (1545-1659), Belgeler, c. III, sy. 5-6, s. 34.

bahçe gibi gayrimenkullerin tahsisi yerine daha ziyade nakit para bırakılmış olmasını dikkat çekici bulmaktadır. Özellikle, Bursa ve civarındaki 25 kadar kazaya ait rakamları zikrederek vakıfların gelirlerinin önemli bir kısmının faize dayandığını iddia etmiştir. Aynı şekilde 1530 ila 1580 arasında kurulmuş olan vakıfların içinde yer alan para vakıflarının yaklaşık olarak 15 kat arttığını da ifade etmiştir.

İddialarını zikrettikten sonra para vakıflarının özellikle, 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu derece süratle çoğalmasının sebebi olarak Bursa şehri ile, civarı köylerinde bir kısım zenginlerin elinde önemli miktarda para toplanmış olduğunu ve bu paraların yüzde 10-15 gibi zamanına göre çok ucuz bir faizle her zaman sağlam garantili müşteriler bulmasının mümkün olacağını ispat ettiğini savunmaktadır.

Devletin yüzde 10-15 oranında faiz içeren bu işlemleri meşru görmekle birlikte murabaha sermayesinin özellikle köylerde gerçekleştirdiği ağır tahribata karşı çıktığını ve buna karşı ciddi mücadeleye giriştiğini ifade etmektedir. Bu mücadele çerçevesinde devletin sık sık fermanlar çıkararak faiz işlerini düzenlemeye çalıştığı ve tefeciler için çok ağır cezalar tertip ettiği görülmektedir.²⁰

Kıbrıs'ın iskanı için mecburi tehcire tâbi tutulacak şahıslar arasında hukuk ve ahlak dışı tutum ve davranışlarıyla muhitlerinin huzurunu kaçıranlar arasında ribahorların ısrarla sayılmış olması bu gibilere karşı devletin tutumunu sergilemesi açısından önemlidir. Ayrıca, ribahorlukla şöhret yapmış zorlu kişilerden çoğunun 16. asrın sonlarına doğru bütün memlekete yayılarak köylere kadar sokulmuş olan askeri sınıfa mensup bulunmanın kendilerine vermiş olduğu imtiyazlara dayanarak vergi ödemedikleri gibi devletin nizamlarını da dinlemeyen yeniçeri, kapıkulu sipahisi, tımarlı sipahi ve bunun emeklileri

---

²⁰ Barkan, Ömer Lütfi, *Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri*, (1545-1659), Belgeler, c. III, sy. 5-6, s. 36-38.

gibi resmi sıfat ve imtiyazları taşıyan kişiler olduğunu belirtmiştir.²¹

3. Barkan'ın Görüşlerinin Tahlili

Barkan'ın en temel iddiası para vakıflarının işlemlerinin faizle bire bir eş değer olduğudur. O kadar ki, konuyla ilgili yazdığı iki makalede bunu bir iddia gibi değil de müsellemler bir hakikat gibi sunmuş, bu işlemler herkes tarafından kabul edilmiş faizli işlemler algısını oluşturacak şekilde alt başlıklar oluşturmuştur. Özellikle ilk çalışması olan Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri isimli makalede bunu görüyoruz. “Faizle İşletilen Paralara Ait Kayıtlar” isimli üst başlık ve devamında “Faizciliğin Tatbikatta Aldığı Şekiller”, “Faizle İşletilmek Üzere Vakfedilmiş Paralar” gibi alt başlıklarla satır aralarında zikrettiği “tamamıyla faiz geliriyle işlediğinden şüphe olmayan bahis mevzuu vakıf”²² gibi ifadeleri onun bu kanaatini teyid etmektedir. Bununla birlikte, meseleye İslâm fikhî açısından bakıldığında, iki temel boyutun var olduğunu söylemek gerekir.

Bunlardan ilki, vakıf haline getirme işleminde mevkufun yani vakfedilen malın, mahiyet ve niteliğiyle ilgili şartlara ilişkin temel problemdir. Buna göre, vakfedilen malın gayrimenkul olması gerekir. Zira vakıf işlemi genel mahiyeti itibariyle bir mülkün aynını Allah'a menfaatini de halka tahsis etmektir. Bu da tüketilerek istifade edilen mallarda değil, kullanılarak istifade edilen mallarda tahakkuk eder. Menkul malların bir kısmının istisnai olarak vakfına izin veren hükümler bir kenara bırakılırsa, özellikle Hanefi mezhebinde menkul malların ve bu çerçevede nukudun/paranın vakfının cevazıyla ilgili klasik döneme ait görüş yok gibidir. Bu noktada İmam Züfer'in görüşü ile İmam Muhammed'in teamülü merkeze alan yaklaşımı, Hanefi mezhebinde para vakıflarının

---

²¹ Barkan, Ömer Lütfi, *Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri*, (1545-1659), Belgeler, c. III, sy. 5-6, s. 39.

²² Barkan, Ömer Lütfi, *Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri*, (1545-1659), Belgeler, c. III, sy. 5-6, s. 41.

cevazını temellendiren mahiyet arz eder. Dolayısıyla, öncelikle “Menkul mal mahiyeti arz eden paranın vakfedilmesi durumunda bu hukuki işlem, teşekkül edip hüküm doğuracak mıdır?” sorusu ilk olarak sorulması gereken sorudur. Diğer taraftan vakfın te’bîd özelliğine sahip olması yanında (süresizlik vasfının olması) vakıf işlemi gerçekleşikten sonra vakfedilen malın temlik ve temellük açısından dondurulması gerekir. Başka bir ifadeyle vakfedilen malın temlik ve temellük işlemlerine konu olmaması gerekir. Paranın vakfedilmesi durumunda temlik ve temellük işlemi gerçekleşmeden o paradan istifade etmek mümkün olmayacağından burada da bir imkânsızlık gündeme gelecektir.

Meselenin birinci boyutu budur. İkinci boyutu ise, vakfın teşekkül ettiğini, işlemin sahih olduğunu ve bu haliyle hüküm doğuracağını kabul ettiğimizde ikinci aşama problem gündeme gelecektir ki, bu da paranın hangi usul ve işlemlerle işletileceği meselesidir. Barkan, ilk çalışmasında meselenin ilk boyutuna yani menkulün vakfına dair tartışmaya hiç girmeden doğrudan “muamele-i şeriyye” adını taşıyan işlemlerin hukuki şekillerine ilişkin bilgiler verip bunların doğrudan faiz olduğunu belirtmiştir. Halbuki, özellikle 16. asırda ciddi tartışmalara konu para vakıflarının menkul malların vakfedilmesinin cevazı perspektifinden değerlendirildiği görülmektedir.

Bu tartışmaya Birgivi, Çivizade, İbn Kemal ve Ebussuud Efendi gibi ilmi derinlik ve otoriteleri tartışılmayacak olan âlimler görüşleriyle katkı sağlamışlardır. Öyle ki 1548 tarihinde Kanuni’nin hükm-i şerifiyle para vakıflarının yasaklanması hükmünün ortadan kaldırılmasına kadar geçen sürede çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu konuda ilk risaleyi yazan İbn Kemal’in cevaz hükmünden sonra Çivizade’nin itirazları ve reddiye mahiyetindeki yazıları, Bali Efendi’nin para vakıflarının caiz olduğuna ilişkin Çivizade ve padişaha yazdığı mektuplar, daha çok tasavvuf ve tarikatlerin negatif etkileriyle ilgili olarak Birgivi’nin menfi yöndeki yaklaşımları, Çivizade’nin Rumeli Kazaskeri iken 1546 yılında para vakıflarını yasaklaması ve ardından Ebussuud efendinin cevaz

fetvası ve Kanuni'nin hükm-i şerifiyle (1548) sona eren süreç, derin tartışmaların yapıldığı ve bu konuda ciddi beyin mesaisinin ortaya konulduğu bir mahiyet arz eder. Belirtilmesi gerekir ki ilgili tarafların ribanın mahiyetine ilişkin yaklaşımları farklı olmakla beraber delilleri değerlendirme tarzları da farklıdır. Diğer taraftan bütün bu tartışmalar para vakıflarının işlemlerinin kahir ekseriyetini oluşturan muamele-i şer'iyye işleminin cevazı ile ilgili değil, menkul malların vakfedilmesinin cevazıyla ilgilidir.

Ayrıca vakfın lüzumu/bağlayıcılığı ile ilgili tartışmalar da bu dönemde yerini alırken, özellikle Birgivi ve Çivizade'nin ortaya koydukları görüşlerde fıkıhın diğer konularına ilişkin görüşleri ve yaşadıkları toplumun ictimai yapısıyla alakalı kanaatlerine dayandıkları, sadece Hanefi mezhebinin klasik rivayet-dirayet silsilesini dikkate almadıkları söylenebilir.²³ Barkan'ın doktriner düzeydeki bu üst düzey tartışma ve değerlendirmelere hiç temas etmemesi ya da esinti düzeyinde çok ufak atıflarla işaret etmesi kendi perspektifinden ortaya koyduğu üst iddianın ağırlığı ile örtüşmemektedir.

Osmanlı döneminde, para vakıflarıyla ilgili tartışmaların mihrini menkulün vakfının cevazıyla ilgili yaklaşımlar oluşturur. Para vakıflarına karşı çıkan Birgivi'nin Osmanlı toplum hayatındaki para vakfı uygulamalarına tamamen karşı olmadığı sadece vasiyetsiz yapılan veya usulüne göre işletilmeyen vakıflara karşı olduğu ortaya çıkmaktadır.²⁴ Dolayısıyla dönemin ünlü bilginleri arasındaki tartışmada bu tür vakıflara karşı çıkan Birgivi'nin bile belli koşullar sağlandığında bu işleme cevaz verdiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan para vakıflarının parayı işletme şekilleriyle ilgili tartışma ve buna ilişkin hükümlerle ilgili meselenin ilk boyutunda yer alan ihtilafın bulunmadığı görülmektedir.

---

²³ Bu konuda tarafların görüşleri ve yaklaşımlarının esasları ile ilgili ayrıntılı tahliller için bkz. Cengiz, Osman, *16. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinin Kaynakları*, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2019, s. 359-373.

²⁴ Cengiz, Osman, *16. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinin Kaynakları*, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2019, s. 373.

Ebussuud Efendi'nin bu vakıflara ve onların işlemlerine ilişkin cevaz hükmünü içeren fetvası da neticede o dönem uleması arasında belli ölçüde bir konsensüs oluştuğunu göstermektedir. Barkan'ın, on yılları alan bu tartışmalara hiç değinmeden doğrudan ve şüphesiz bir biçimde bu işlemleri faiz olarak kabul etmesi ilmi ciddiyetten uzaktır. İktisat tarihi alanında önemli çalışmalar yapan Barkan'ın fıkhu ilgilendiren ve mahiyeti itibariyle birçok sahanın bilinmesini gerektiren böyle bir konuda tartışmaları hukuki ilkeleri ve ortaya çıkan sonuçları değerlendirdikten sonra bu iddiaları dile getirmesi uygun olurdu.

Barkan, bu iddialarını ortaya koyarken zaman zaman aynı cümle içinde kendi içinde çelişmiştir. Mesela, Edirne Kassamına İlişkin Tereke Defterleri ile ilgili çalışmasında İslâm Hukukçularının faiz hakkındaki kanaatlerinin birçok yorumu müsait ihtilaflar barındırdığını ifade ettikten hemen sonra devletin yüzde 10-15'i geçmeyen faiz işlemlerini meşru kabul ettiğini belirtmiştir.²⁵

Bir meselede ihtilaf varsa o meselede net bir görüş yok demektir. Dolayısıyla yapılması gereken, ihtilafların zikri ve bunun sonucunda da bilimsel olarak en elverişli hükmün kesin bir dil kullanılmadan ifade edilmesidir. Bu süreçte ilgili alana dair değerlendirme ve tercihte bulunan kişinin konuya vâkıf olması şarttır. Barkan'ın doğrudan sahası olmayan bir alanda hiçbir ihtilafı zikretmeden sadece incelediği kayıtlar üzerinden bu kadar ciddi iddialarda bulunması doğru değildir. Barkan'ın bu iddialarına çok zaman bir referans göstermeye ihtiyaç duymaması da dikkat çekicidir.

Barkan aynı çalışmada, geneli itibariyle İslâmî hasasiyetlere sahip Osmanlı toplumunun faiz paralarıyla, hayır yapmakta bir mahsur görmediklerini iddia ederek, iman-amel denkleminde çok büyük bir çelişkinin var olduğunu zımnen belirtmiştir. Madalyonun diğer yüzü dikkate alındığında bu işlemlere meşruiyyet hükmü atfeden devrin otorite ilim

---

²⁵ Barkan, Ömer Lütfi, *Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri*, (1545-1659), Belgeler, c. III, sy. 5-6, s. 34.

adamlarının görüşlerini dikkate alan halkın gayet doğru ve İslâmî bir iş yaptığını söylemek zor değildir. Barkan, bu derin ve çok boyutlu arka planı dikkate almadan devleti faizi meşrulaştırmakla itham ettiği gibi halkı da dini konularda fütursuz ve keyfi davranmakla itham etmiştir. Bu kadar büyük iddiaların çok derinlikli temellendirilmesi ve tahlili yapılmadan ortaya konulması kanaatimizce uygun değildir.

Barkan'ın "Kanun Dışı Murabahacılığın Zirâi Bünyedeki Tahripleri" başlığı altında İslâm borçlar hukukunun istisnai ve nisbeten karmaşık akit tiplerinden olan selem ve bey' bi'l-vefa akitlerini tanımlarken İslâm hukuk literatüründeki şekinden farklı tanımlar yaptığı görülmektedir. Mesela selem akdini, "Köylünün zaruret halini istismar ederek mahsülünü daha tarladayken ucuz fiyatla satın almak şeklinde yapılan kredi avansı", bey bi'l-vefa'yı ise, "Alınan borç para, faiziyle birlikte tamamıyla ödendikten sonra geri alınmak taahhüdüyle yapılan bağ-bahçe ev satışı" olarak tanımlamıştır. Halbuki İslâm hukukuna göre selem, en basit tanımıyla vadeli olanı peşin paraya satmaktır.²⁶

Bey bi'l-vefa ise içinde hem satım sözleşmesinin hem de rehin sözleşmesinin özelliklerini barındıran karma mahiyette bir akit. Her ikisinde de faiz içeren bir fazlalık söz konusu değildir. Barkan her ne kadar uygulamadaki şekilleri vurgularken yukardaki tanımları yapsa da bu akitlerin gerçek mahiyetlerinin farklı olduğunun belirtilmesi gerekirdi. Diğer taraftan sıklıkla zikrettiği ve bağlamından faizcilik yapmak anlamını kastettiğini çıkardığımız "murabahacılık" ifadesinin de bu anlam ve muhteva ile kullanılıp kullanılmayacağı meselesi zannımızca ilmi kriterler açısından net değildir.

Barkan, Osmanlı Devleti'nde şer'î muamele uygulamasını, şer'î hile, dolayısıyla Allah'ı aldatmak şeklinde yorumlayanlara tecdid-i iman gerekir şeklinde fetva verenlerin bu yaklaşımlarını dayandırdıkları örneği zikrederek şöyle demiştir: "Bazı hile-i şer'iyyelere Zeyd, hile Tanrı'yı aldatmaktır dese ne lazım gelir? Sorusuna cevap olarak, "Tecdid-i iman

---

²⁶ Halebi, İbrahim, *Mülteka'l-ebhur*, İstanbul, ty. s. 265.

lazım gelir” örneğini sunmuştur.²⁷ Burada, doğrudan muamele-i şeriyeyi meşru gören kimsenin imanı değil, hilenin Allah’ı aldatmak olduğunu söyleyen kişinin imanı sorgulanmaktadır. Konumuz açısından bu iki durum birbirinden ayrı değerlendirilmelidir.

Osmanlı yargı sistemi içinde, hukuki açıdan ihtilaflı olan para vakfıyla ilgili ihtilaflı hükümlerin negatif etkisinden kurtulmak için, kurguya dayalı bir takım faaliyetlerle mahkemeden kesin hüküm alınıp, bu müesseseyi güçlendirme çabalarından bahseden Barkan, bu yaklaşımıyla mahkemelerin de alet olduğunu iddia ettiği bu işlemlerin kurgusal olduğunu ispat sadedinde herhangi bir bilgi vermeye ihtiyaç duymamıştır.

Her iki çalışmasında da dile getirdiği Süleyman Ağa Vakfıyesi’nin tescili için mahkemeye başvurulması, daha sonra imamlar arasındaki ihtilaftan dolayı vâkıfın rücu hakkından faydalanmak ister görünmesi, akabinde mahkemenin İmam Züfer’in görüşünü dikkate alarak kazıyye-i muhkeme ile vakıf işlemini tespit ve tahkim etmesi anlatılır. Bu işlemlerin tamamı formalite olarak tanımlanır. Barkan, bütün bu işlemlerin formalite olduğunu ispat sadedinde herhangi bir bilgiye yer vermez.²⁸

Barkan, her iki çalışmasının sonunda da devletin, özellikle köylerde cereyan eden yüksek oranlı faizlerle ciddi mücadeleye giriştiğini belirtmesi, para vakıfları uygulaması ile mücadele ettiği yüksek oranlı faiz arasında tercih yaptığı ve bu tercih sonucunda ehven olan uygulamayı kabul ettiğini iddia etmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi para vakıflarının işlemlerinin net olarak faiz diye tanımlanmadan bu kategorik ayrımı yapmak mümkün değildir.

---

²⁷ Barkan, Ömer Lütfi, *Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri*, (1545-1659), Belgeler, c. III, sy. 5-6, s. 30; 30. Dipnot.

²⁸ Barkan, Ömer Lütfi, *Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri*, (1545-1659), Belgeler, c. III, sy. 5-6, s. 40.

Sonuç ve Değerlendirme

Osmanlı Devleti'nde özellikle 16. asırda önemli tartışmaları ortaya çıkaran para vakıfları Ömer Lütfi Barkan'ın 1966'da ve 1970'te yayınladığı iki makale ile tekrar gündeme gelmiştir. Menkul malın vakfedilmesi ve para ile gerçekleştirilen işlemlerin meşruiyeti temelinde çok ciddi ihtilafların bulunduğu bu konuda Barkan'ın, hukuki arka planı çok fazla irdelemeden kendi perspektifinden net sonuç ve hükümlere ulaştığı söylenebilir.

Ona göre, aradaki hukuki işlemlerin (satım, bağışlama) ortaya çıkan fazlalığa faiz denilmesini engelleyecek mahiyeti yoktur. Halbuki, 16. yüzyılın şahit olduğu derin tartışmalarda tarafların ilmi düzeyi yüksek ve devirlerinde otorite sayılan bir kısmı şeyhülislamlık yapmış kişilerden oluştuğu düşünülürse ve bu kişilerin netice itibariyle bir uzlaşma etrafında birleşerek para vakıflarının işlemlerinin (teşekkülünün değil) caiz olduğu sonucuna vardıkları da göz önünde bulundurulursa, bu konuda şüphesiz net görüş belirtmek uygun görünmemektedir.

Hukuki mahiyet açısından bakıldığında İslâm hukukunda yer alan birçok işlemle ilgili farklı hukuki vasıflandırmaların yapılması mümkündür. Örneğin, ibrânın mahiyetine ilişkin iki görüş grubundan birisi, ibrânın temlik olduğunu söylerken, diğeri ıskat olduğunu ifade etmektedir. Buradan anlaşılan hukuki vasıflandırmanın hukuki işlemlere ilişkin temel bir mesele olduğudur. İncelediğimiz bu konuda da kanaatimize göre, Ömer Lütfi Barkan'ın sadece arşiv belgelerine dayanarak, ayrıca ilmi tahlillere yer vermeden net bir tanımlama yapmak yerine bu hukuki vasıflandırma sorununa işaret etmesi, akabinde hukuki tahlillerle meseleyi irdelemesi ve sonucunda da kendisine uygun gelen vasfı belirtmesi gerekirdi. Diğer taraftan, muamele-i şeriyye işlemi aradaki sözleşmenin hiçbir etkiye sahip olmadığını kabul edersek aynı mantıkla, fiili sonucu eşit olan bütün uygulamaları eşit kabul etmemiz gerekebilir. Bu da hukuki açıdan türlü problemleri beraberinde getirir.

Ömer Lütfi Barkan'ın ayrıntılı biyografisini yazan Coşkun Çakır'ın ilgili çalışmasında zikrettiği üzere Barkan, Osmanlı hukuk yapısını günümüz hukuk yapısıyla mukayese etmiş ve Osmanlı hukukunun temelde laik bir karakter taşıdığını iddia etmiştir. Bu iddianın şer'î hukuk-örfi hukuk gibi üst kavramlarla alakası olduğu gibi, para vakıflarının işlemlerinin mahiyeti gibi alt yapıya ilişkin meselelerle de alakası vardır. Barkan'ın, para vakıflarıyla ilgili iddialarının onun savunduğu bu temel tez ile bağlantılı olarak ve o tezi teyid etme sadedinde ileri sürülmüş görmek çok uzak bir tevil sayılmamalıdır.

Barkan, 16. yüzyılın sosyo-ekonomik yapısında önemli etkilere sahip para vakıflarının işlemlerini doğrudan faiz kabul etmekle Osmanlı hukuk sisteminin laik karakterinin bu düzlemde de kendini gösterdiğini ispat etmeye çalışmıştır denilebilir.

Kaynaklar

Barkan, Ömer Lütfi, *Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri*, (1545-1659), Belgeler, c. III, sy. 5-6.

Barkan, Ömer Lütfi, *Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler*, Vakıflar Dergisi, İstanbul, 1942, c. II.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-i İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, ty.

Cengiz, Osman, *16. Asır Osmanlı Düşüncesinin Kaynakları*, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2019.

Çakır, Coşkun, *Devletin Tarihinden Toplumun Tarihine Yeni Bir Tarih Paradigması ve Ömer Lütfi Barkan, Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Ankara, Cantekin Matbacılık, 2000, sy. 12.

Günay, Hacı Mehmet, "Vakıf", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2012, XXXXII.

Halebi, İbrahim, *Mülteka'l-Ebhur*, İstanbul, ty.

Kılıçbay, Mehmet Ali, "Braudel Fernand", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1992, VI.

Merginani, Burhanüddin Ebi'l-Hasan, *el- Hidaye*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1986, III.

Mübahat S. Kütükoğlu, "Barkan, Ömer Lütfi", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, V.